

Protestant Theological University

Review of: Uwe Plath (ed.), Sebastian Castellio, Contra libellum Calvinii: a New Critical Edition Supplemented by the Text of the Basle Manuscript-Fragment

Moehn, W.H.T.

Published in:
Theologia Reformata

Published: 01/01/2020

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Moehn, W. H. T. (2020). Review of: Uwe Plath (ed.), Sebastian Castellio, Contra libellum Calvinii: a New Critical Edition Supplemented by the Text of the Basle Manuscript-Fragment. *Theologia Reformata*, 63(2), 212-214.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons). You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

This publication might have been made available through the PThU Research Portal under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the PThU website: <https://www.pthu.nl/over-ptu/bibliotheek-ptu/diensten/article-25fa-taverne-amendement-end-user-agreement.pdf>

Takedown policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will investigate your claim and remove access to the work if necessary: bibliotheek@ptu.nl.

Downloaded from the PThU Research Portal (Pure): <https://pure.ptu.nl>.

ste poging is om een overzicht te bieden van de nieuwe leer, en dat dertien jaar voordat Calvin zijn *Institutie* schrijft.

Het team onder leiding van Reinhard Bodenmann heeft gekozen voor een thematische ordening van de geschriften in plaats van een uitgave in chronologische volgorde. De drie omvangrijkste geschriften – de *Sommaire*, *Le glaive de la parole veritable* en *Du vray usage de la croix* zullen in drie afzonderlijke delen verschijnen. De serie opent met de uitgave van de geschriften die betrekking hebben op Farel's activiteiten in Metz. Deel 1 van de *Traité Messins* is in 2009 verschenen en is toentertijd niet in *Theologia Reformata* gerecenseerd. Dit deel bevat de tekst van *Oraison très devote* (1542) en de bewerking die in 1545 verscheen onder de titel *Forme d'oraison*. Deel 2 bevat de tekst van drie geschriften uit 1543: een brief aan de hertog van Lotharingen, een brief van Pierre Caroli en de twee brieven waarmee Farel Caroli geantwoord heeft. Daarnaast telt de uitgave niet minder dan 67 'Annexes' – bijlagen die betrekking hebben op Farel's verblijf in Metz van maart tot augustus 1543.

In een gepassioneerd betoog legt Farel bij de hertog de verantwoording om leiding te geven aan Metz overeenkomstig het evangelie. Daarvoor moet hij ruimte geven aan de bijbelse prediking van het Woord en de bediening van de sacramenten. 'Leid uw onderdanen, van wie u rekenschap moet afleggen voor God, als een goede en respectabele vader [...]. Zij zijn u toevertrouwd als christenen en niet als ongelovigen; als huisgenoten van het geloof en als uw broeders in onze Here, voor wie Jezus gestorven is, net als voor u.'

In het voorjaar van 1543 viel Pierre Caroli opnieuw Farel aan, nadat hij al eerder Calvin, Viret en Farel beschuldigd had van arianisme. Wie gebaat is bij een moderne Franse bewerking kan naast de excellent geannoteerde editie van Bodenmann c.s. de

teksten lezen in de bewerking van Jean-François Gounelle (red.), *Défense de Guillaume Farel et de ses collègues contre les calomnies du théologastre Pierre Caroli* (Parijs: PUF, 1994).

In beide delen springt terstond de presentatie van de tekst in het oog. Hier is geen sprake meer van een kritische editie, maar van een hyperkritische editie. De uitgevers willen niet alleen de oude druk zo getrouw mogelijk weergeven, maar ook elke wijziging in de interpunctie verantwoorden. Zonder raadplegen van een fotografische reproductie van de oorspronkelijke uitgave kan de tekst zowel gelezen worden met de oorspronkelijke interpunctie, als met de interpunctie zoals die aangepast is aan de huidige regels. Zelfs 'une étude de la ponctuation' (I, xiv) behoort tot de mogelijkheden. De toekomst zal uitwijzen wat de waarde is van deze manier van presenteren van vroegmoderne teksten. Het is echter niet te hopen dat het project hierdoor onnodig vertraagd wordt.

De beide delen van de *Traité Messins* werpen een helder en nieuw licht op een – vanuit Nederlands perspectief – minder in het oog springend gebied waar de Reformatie reeds in een vroeg stadium voet aan de grond heeft gekregen.

W.H.Th. Moehn

Sebastian Castellio, *Contra libellum Calvinii: A New Critical Edition Supplemented by the Text of the Basle Manuscript-Fragment*, Uwe Plath (red.) [Cahiers d'Humanisme et Renaissance 160] (Genève: Droz, 2019) 240 p., € 27,49 (ISBN 9782600059763).

Op 27 oktober 1553 is Michael Servet in Genève als ketter op de brandstapel gedood. Reeds toen de geruchten omtrent Servet's proces zich verspreidden, rees er verzet tegen de gang van zaken. Kritiek kwam er

vooral vanuit de kring van humanisten rond Sebastian Castellio, die toentertijd in Basel woonde. 'When news of the execution reached Basle, Calvin was instantly vilified' (B. Gordon, *Calvin*, 225). In 1541 was Castellio op aanbeveling van Farel benoemd tot rector van de Latijnse school. Tijdens zijn verblijf in Genève waren meningsverschillen met Calvijn aan het licht gekomen. Castellio betwijfelde het canonieke karakter van het Hooglied en kritiseerde Calvijns uitleg van de nederdaling ter helle. Voor Calvijn kwam de eenheid in de leer onder druk te staan en was hij daarom van mening dat Castellio ongeschikt was voor het predikantsambt. Castellio moest in 1545 Genève verlaten en vestigde zich in Basel, waar hij zou wonen tot zijn overlijden in 1563.

De executie van Servet heeft geleid tot de publicatie van een reeks geschriften. In december 1553 verschijnt *Historia de morte Serveti*, dat met grote waarschijnlijkheid aan Castellio moet worden toegeschreven. Onder anderen Bullinger dringt er bij Calvijn op aan om een rechtvaardig verslag van de gehele gang van zaken te schrijven. In grote haast schrijft Calvijn zijn *Defensio orthodoxae fidei de sacra Trinitate, contra prodigiosos errores Michaelis Serveti Hispani* (COR IV/V, Joy Kleinstuber red.). Reeds in februari 1554 kunnen de Latijnse versie en een Franse vertaling gedrukt worden. Vrijwel gelijktijdig rolt in Basel *De haereticis an sint persequendi* van de persen.

Castellio reageert op de *Defensio contra errores Serveti* met zijn *Contra libellum Calvinii (CLC)*. Castellio heeft deze tekst niet uitgegeven, maar clandestien laten circuleren. Pas in 1612 heeft de Amsterdamse humanist en publicist Reinier Telle (*Biogr. Lex.* I, 375-376) de Latijnse tekst gepubliceerd onder de titel *Dissertatio, qua disputatur, quo iure, quoque fructu, haeretici sint coercendi gladio vel igne*. Tegelijkertijd bezorgde hij een Nederlandse vertaling: *Corte ende duydelijkke*

wederlegginghe, van 'tghene door mr. Johan Calvijn [...] bygebracht wert, dat fungeerde als strijdschrift in het conflict tussen de remonstranten en contraremonstranten.

Uwe Plath, in 1974 gepromoveerd op *Calvin und Basel in den Jahren 1552-1556*, noteerde tijdens het werk aan zijn dissertatie op zijn kopie van *CLC* dat een nieuwe editie, voorzien van een inleiding en annotatie, de moeite waard zou zijn. De nieuwe kritische editie van *CLC* volgt op de Duitse vertaling die Plath bezorgde onder de titel *Gegen Calvin* in de 'Bibliothek Historischer Denkwürdigkeiten' (Essen: Alcorde Verlag, 2015). De *editio nova* van de Latijnse tekst 'is an attempt to produce a readable, error-free text which is as close as possible to Castellio's original text' (26). Voor de uitgave van de tekst is ook gebruikgemaakt van een bewaard gebleven fragment dat door Castellio zelf geschreven is. Veel orthografische en grammaticale fouten in Telles editie zijn gecorrigeerd.

Castellio wil met zijn geschrift voorkomen dat lezers door Calvijn op het verkeerde been worden gezet. *CLC* heeft de vorm van een dialoog tussen Calvijn en Castellio, die zich Vaticanus noemt. Volgens Plath is dit woord afgeleid van *vates* – profeet, ziener. 'Vaticanus appears as a prophet sent from God to warn his contemporaries about injustice towards heretics and Calvinistic intolerance and to exhort them to religious tolerance in the confessional age' (24). Castellio heeft 154 kortere en langere citaten van Calvijn geselecteerd en daarop gereageerd. Alleen citaat 7 is niet afkomstig uit het de *Defensio contra errores Serveti*, maar uit de eerste uitgave van de *Institutie*. Castellio is van mening dat de *doctrina theologiae* buiten de bevoegdheid van de overheid valt. Ook verschilt beider beeld van Servet grondig. Waar Calvijn van mening is dat de fundamenten van het christelijk geloof in het geding zijn, beschouwt Castellio Servet als een katholiek christen die op een punt dwaalde en met betrekking tot de Triniteit

een ander standpunt huldigde dan Calvijn. Niettemin zijn er ook voor Castello grenzen: indien Servet God een demon genoemd zou hebben, zou dat blasfemie zijn en zou hij verheugd zijn wanneer hij gedood zou worden (20, 202).

De excellente ontsluiting van zowel *CLC* als de *Defensio contra errores Serveti* en Frans van Stams recente boek *The Servetus Case. An Appeal for a New Assessment* (Genève: Droz, 2017) vormen het geëigende gereedschap om opnieuw de vragen rond (religieuze) tolerantie te doordenken.

W.H.Th. Moehn

Bruce Gordon, *John Calvin's Institutes of the Christian Religion: A Biography* (Princeton: Princeton University Press, 2016) 304 p., € 24,99 (ISBN 9780691152127).

Een biografie van een boek is een opmerkelijk verschijnsel. Bruce Gordon, hoogleraar in de kerkgeschiedenis aan Yale Divinity School, schreef eerder een geschiedenis van de Zwitserse Reformatie (2002) en een biografie van Calvijn (2009). Gordon begint dit boek met een korte beschrijving van de ontwikkeling van de *Institutie* vanaf 1536 tot de laatste editie in 1559 en een kort overzicht van de inhoud. Daarna beschrijft hij chronologisch de receptie van en beeldvorming over de *Institutie*. Interessant is zijn analyse dat de heropleving van de belangstelling voor Calvijn in de negentiende eeuw in de VS veroorzaakt werd door het debat tussen de twee seminaries: Princeton en het German Reformed Seminary in Mercersburg over de interpretatie van Calvijns sacramentsleer. Hoofdstuk 7 is gewijd aan Benjamin B. Warfield en aan het neocalvinisme van Abraham Kuyper en Herman Bavinck.

Gordon laat ook zien dat rond de herdenking van het vierhonderdste geboortejaar

van Calvijn – waaraan we zowel de Geneefse Muur van de Reformatie als het gedenkteken bij de executieplaats van Servet te danken hebben – vooral het liberale beeld van Calvijn overheerst. Dat beeld weerspiegelt de liberaal-democratische idealen; hij werd zo ‘a patron saint of liberal Christianity’ (95).

De hernieuwde belangstelling voor Calvijn en de *Institutie* in de twintigste eeuw is volgens Gordon te danken aan de neo-orthodoxe theologen Barth en Brunner. Tegenover Barth benadrukte Brunner het belang van de natuurlijke theologie vanuit de *Institutie* maar zelf was hij wel kritisch over Calvijns aanduiding van de kerk als een extern genademiddel. Door de kerk pas aan het eind van de *Institutie* te behandelen heeft Calvijn het protestantse individualisme in de hand gewerkt (145).

De boeiende hoofdstukken 10 en 11 belichten twee casestudy's over de impact van de *Institutie* op de visie op apartheid in Zuid-Afrika en op het christendom in communistisch China. Volgens Gordon is de belangrijkste reden voor de populariteit van Calvijn in China zijn gedisciplineerde levensstijl en de associatie met het westerse kapitalisme en de democratie.

In Zuid-Afrika is Calvijn door sommigen – via de theologische kaders van Abraham Kuyper – gebruikt om de apartheid te rechtvaardigen, maar vanaf het midden van de twintigste eeuw hebben anderen zoals Allan Boesak zich op de *Institutie* beroepen om te protesteren tegen de onderdrukking van kwetsbaren en gemarginaliseerden. Hun beroep op Calvijn heeft geholpen om de kerken te overtuigen van het ketterse karakter van de discriminatie en dus ook van de apartheid.

Het boek bevat twee appendices, een over de kwestie Servet en de andere met een overzicht van de edities van de *Institutie*. Het boek biedt volgens de auteur geen theologie van Calvijn en ook geen geschiedenis van het